

VABADUSSÕJA PÄRAND, LAIDONERI „AKTIIVNE KAITSE“ JA EESTI SÕJAVÄE VALMISTUMINE SÕJAKS 1930. AASTATEL

Kaarel Piirimäe

Ülevaade. Oskust teha Esimesest maailmasõjast õigeid järeldusi on peetud sõdadevahelise perioodi sõjalise efektiivsuse võtmeteguriks.¹ Eestit võib vaadelda kui riiki, mis toetus eelmises sõjas edu toonud kontseptsioonidele ja praktikale, mille muutis anakronistlikuks enne Teist maailmasõda aset leidnud kiire ühiskondlik ja sõjanduslik areng. Paraku saavad igasugused hinnangud Eesti sõjaväe võimetele 1939. aastal ja 1940. aastatel toetuda vaid kaudsetele tõenditele ja spekulatsioonidele, sest Eesti poliitiline ja sõjaväeline juhtkond otsustas mitte võidelda. Otsust alistuda Nõukogude Liidu ülekaaluka jõu ees võib isegi pidada märgiks, et tunnetati realistlikult väikeriigi piiratud võimalusi. Teisest küljest annavad sõjaväejuhtide küsitavad operatsioonilised ja taktikalised ideed ning šabloonsed ja liigoptimistlikud sõjaväemanöövrite stsenaariumid, mis torkasid silma välisriikide sõjaväeatašeedele, põhjust analüüsida kriitiliselt 1930. aastate Eesti sõjalist ettevalmistust.

Võtmesõnad: taktika, ajaloopoliitika, sõdadevaheline aeg, sõjaline innovatsioon

Keywords: tactics, politics of history, inter-war, military innovation

1. Sissejuhatus

Eesti sõjaväe valmisolekut sõjaks 1939. aasta sügisel on iseseisvuse taastanud Eestis uuritud juba üle kahekümne aasta. Uurijate ja publitsistide tähelepanu on keskendunud peamiselt kahele probleemile. Esiteks: miks ei hakatud vastu? Võrreldud on Eesti ja Soome käitumist sarnases olukorras, mis on omakorda tõstatanud küsimuse Eesti Vabariigi riigikorrast ja siin alates 1934. aastast maksvusel olnud autoritaarse režiimi sõjalisest efektiivsusest, kuid mitte

¹ Artikkel on kirjutatud teadusprojekti S-001 (KVA-0.7-1.1/21/5619) (SHVAJ21241) „Eesti sõjaline mõte aastatel 1920–1940 (01.03.2021–30.09.2024)“ raames ning põhineb 2017. aastal ilmunud järgmisel ingliskeelsel publikatsioonil: Piirimäe, Kaarel 2017. Preparing for War in the 1930s: The Myth of the Independence War and Laidoner's "active defence". – Estonian Yearbook of Military History, Vol. 7 (13), pp. 116–150.

ainult. Küsimus on olnud ka autoritaarsete riigijuhtide moraalses õiguses langetada kogu rahva saatust puudutavaid otsuseid.² Kriitilised on Soome ajaloolane Martti Turtola, aga ka näiteks poliitikateadlane Rein Taagepera. Taagepera märgib, et Eestit ei jäetud 1939. aastal üksi. Eesti jättis end üksi veel enne, kui teised said võimaluse teda üksi jätta. 1918. ja 1919. aastal oli Eesti olnud nurgakivi, kellele Läti võis toetuda. Nüüd osutus aga Eesti „nõrgaks lüliks, kelle alistumine demoraliseeris lõunanaabreid“. Taagepera hinnangul ei olnud Konstantin Päts militarismi soosiv diktaator. Johan Laidoner olevat küll riigikaitse pärast muretsenud, kuid tegelikkuses hoiti raha kokku ning tegeleti sisevaenlaste otsimisega ja riigi puhastamisega neist. Kindlustused olevat jäänud rajamata ja relvastus ajakohastamata.³

Teine olulisem uurimissuund on olnud seotud sõjandusega, kuid mitte niivõrd sõjakunsti, kuivõrd sõjanduse tehnilise poole ehk sõjaväe relvastusega, lisaks kõige sellega, mis puudutab sõjaväe rahu- ja sõjaaegset komplekteerimist. Nii on meil hea ülevaade, kui palju vintpüsse ja suurtükke meil oli, milliseid raskeid valikuid tuli teha ühe või teise relvasüsteemi hankimisel, ning tunneme sõjaväe väeosi ja üksuste mobiliseerimise põhimõtteid.

Ajaloolane Toe Nõmm alustas Eesti sõjaväe relvastuse ja sõjatööstuse uurimist ning tulemuste avaldamist juba 1980. aastate lõpus⁴. Suuresti tänu Nõmme viljakale teadustööle on nüüdseks ülevaade Eesti sõjaväe relvarsenalist sõdadevahelisel ajal. Selgub, et põhipingutus oli 1930. aastatel suunatud mitte uute relvade ostmisele, vaid 1920. aastatel unarusse jäetud

² Historiograafias on valdav seisukoht, et tegu oli autoritaarsete režiimidega. Vt **Kasekamp, Andres** 2010. *A History of the Baltic States*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, pp. 111–112. Riigiteadlane Rein Taagepera nimetab Pätsi võimu aga ilustamata diktatuuriks. Vt **Taagepera, Rein** 2016. *Maa ja laul: sada aastat Eesti poliitikat*. Käsikirjaline monograafia (käsikiri autori valduses). [Taagepera 2016]

³ **Turtola, Martti** 2003. *President Konstantin Päts: Eesti ja Soome teed*. Berg, Maimu (tlk). Tallinn: Tänapäev. **Turtola, Martti** 2008. *Kindral Johan Laidoner ja Eesti Vabariigi hukk 1939–1940*. Berg, Maimu (tlk). Tallinn: Tänapäev. **Taagepera** 2016. *Vrd Zetterberg, Seppo* 2009. *Eesti ajalugu*. Lohkva: Tänapäev, lk 418, 478–479.

⁴ **Nõmm, Toe** 1989. *Eesti Vabariigi kaitseväest 1939–1940*. – Akadeemia, nr 3, lk 585–599. **Nõmm, Toe** 1991. *Eesti kaitseküsimusest*. – Postimees, 9. oktoober, lk 4. **Nõmm, Toe** 2002. *Browning 1903 ja Eesti sõjaväepüstolid 1918–1940*. – Lõhmus, Leho (koost). Laidoneri Muuseumi aastaraamat I, 2001. Tallinn: Laidoneri Muuseum, lk 102–114. **Nõmm, Toe** 2003. *Arsenali püstolkuulipilduja*. – Lõhmus, Leho (koost). Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2, 2002. Tallinn: Laidoneri Muuseum, lk 129–142. **Nõmm, Toe** 2004a. *Eesti tankitõrje 1940. aastani*. – Lõhmus, Leho (koost). Laidoneri Muuseumi aastaraamat III, 2003. Tallinn: Laidoneri Muuseum, lk 106–133. **Nõmm, Toe** 2004b. *Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika*. – Tärvel, Enn; Tannberg, Tõnu (toim). *Sõja ja rahu vahel I*. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn: S-Keskus, lk 226–264.

laskemoona korrastamisele ja uuendamisele. Tänu sellele väliselt märkamatu tegevusele oli Eesti laskemoona seis, vähemasti sõdurite, relvade ja laskemoona suhtarvu järgi, sõja alguseks lähiriikide parim. Eesti varudest oleks piisanud lausa Soome Talvesõja-möötu sõja mahapidamiseks.⁵ Relvastus oli aga valdavalt vana, pärinedes enamikus Esimese maailmasõja ajast. Eestil oli näiteks küll 234 000 mürsku, kuid lasta tuli neid eelmise sõja aegseist suurtükkidest. Tellitud moodsad haubitsad enne sõja algust kohale ei jõudnudki (needki oleksid vajanud uusi mürske). Eestil oli küll lähiriikide parimaid tankitõrjekahureid, kuid miinipildujaid seevastu peaaegu ei olnudki. Õhutõrjet peeti samuti üsna nõrgaks lülks.⁶ Vahest suurim probleem oli aga ellu viimata jäänud üleminek 1920. aastatel eeskujuks olnud Inglise relvadele ning pooleli jäänud reformist tulenenud relvatüüpide ja kaliibrите erakordne paljusus. Eesti oli jäänud Vabadussõja loorberitele puhkama ning püüdnud pikka aega elada võiduka sõja ajal kogutud vanast rasvast.⁷

Eesti riigikaitse planeerimist 1930. aastate teisel poolel on põhjalikumalt uurinud Urmas Salo. Analüüsis sõjalise kaitse üldpõhimõtteid, rõhutab Salo 1934. aasta riigipöörde mõju. Kindlustades sõjaväe toetuse režiimile, sai kindral Johan Laidoner vabad käed riigikaitse korraldamiseks.⁸ Kohe ametisse asudes püüdis ülemjuhataja tõrjuda majanduskriisi aastatel süvenenud pessimismi Eesti kaitsevõime suhtes ning juurutada Vabadussõja kogemusele toetuvat võitlusvaimu. Juba esimesel riigipöördeastal tutvustas kindral Laidoner sõjaväe vanemohvitseridele uusi sõjapidamis põhimõtteid. Sõjaväejuhtide väljasõitudel 1. ja 2. diviisi tegevuspiirkonda (vastavalt Narva rindele ja Kagu-Eestisse) viitas Laidoner Eesti territooriumi väiksusele, soodsale maastikule piiridel ning rõhutas, et võitluseta ei tohi loovutada jalatäitki maad. Kaitse pidi Laidoneri arvates olema aktiivne, sest vaenlast sai võita vaid pealetungiga. 1936. aasta novembris andis ta käsu loobuda õppustel taandumistaktikast. 14. septembril 1938 välja antud direktiivis nr 1 käskis ülemjuhataja kanda sõjategevuse üle vastase territooriumile, nagu oli

⁵ **Nõmm, Toe** 2008a. Eesti relvad Teise maailmasõja eel. – Tehnikamaailm, nr 8, lk 62–64. **Nõmm, Toe** 2008b. Eesti relvad 1918–1940. – Tehnikamaailm, nr 6, lk 116–119. [**Nõmm** 2008b]

⁶ **Raudvassar, Mika** 2004. Õhukaitse suurtükiväegrupp 1928–1940. – KVÜÖA toimetised, nr 3, lk 208–234.

⁷ **Nõmm** 2008b. Samas oleks Inglise relvi tõenäoliselt olnud keerulisem hankida. Samuti ei puudutanud mahajäämus ühtlaselt kõiki valdkondi, näiteks oli õhukaitse areng 1920. aastatel märkimisväärne (autor tänab Mika Raudvassarit märkuste eest).

⁸ Suurbritannia välisministeerium leidis näiteks, et 1937. aastal vastu võetud põhiseadus kinnitas, et sõjaväest oli saanud režiimi oluline tugi. Vt **Estonia. Annual Report, 1938.** – FO 371-22226, National Archives, United Kingdom.

toimunud Vabadussõjas üheksateist aastat tagasi.⁹ Urmas Salo hindab neid plaane ebarealistlikeks. Kuna Eestil ei olnud liitlasi, olnuks võimatu edukaid vastulööke anda või kaitsejoont Nõukogude Liidu territooriumile viia. Kokkuvõttes leiab Salo, et Laidoneri põhimõtetel võis olla tugev mõju moraalile, kuid rakendatavad need ei olnud. Eesti sõjaväe kaitsetahe 1939. aastal võis olla üpriski suur, kuid kasu oli sellest kokkuvõttes vähe.¹⁰

Urmas Salo kriitika on õigustatud, kuid analüüsile oleks kasuks tulnud sõjapidamistasandite eristamine. Üks asi oli anda vaenlasele „vastulööke“, teine aga viia pealetungiga sõjategevus vaenlase territooriumile. Esimene puudutab taktikat, teine operatsioonikunsti ja strateegiat. Taktikaliselt on vasturünnakute sooritamise mõistlik ja vaenlase sissemurrete korral kindlasti vältimatu.¹¹ Näiteks Soome armee üks edu saladusi Talvesõjas oli küllaltki väikeste, kuid liikuvate üksustega vasturünnakute sooritamise vastase ohustatud tiibadele, mille tulemusena õnnestus korduvalt sisse piirata ja hävitada Punaarmee arvuliselt suuremaid üksusi (nn *motti* taktika)¹². Samas tuleb Saloga nõustuda, et üldise vastupealetungi sooritamise operatsioonitasandil oleks Eesti sõjaväel arvatavasti üle jõu käinud.

Siiani puuduvad uurimused Eesti sõjaväe mentaliteedist 1930. aastatel¹³. Siiski on uuritud ohvitseride haridust ja väljaõpet¹⁴ ning algust on tehtud

⁹ Salo, Urmas 2004a. Eesti kaitse üldised põhimõtted. – Tarvel, Enn; Tannberg, Tõnu (toim). Sõja ja rahu vahel I. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn: S-Keskus, lk 168–170, siin lk 168–169. [Salo 2004a] Vt ka Aruane riigikaitse tegevusest 1934–1939. – Rahvusarhiiv (RA), ERA, fond 2553-1-12, lk 36–37; Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934–1938. Sissekanded 18.11.1936 ja 14.09.1938. – RA, ERA, fond 2553-1-2, lk 137, 204. Viidatud Salo 2004a, lk 168–169 järgi.

¹⁰ Salo 2004a, lk 170.

¹¹ Rünnakust kaitses vt Mõts, Enno 2010. Eesti kaitseväge maaväe lahingutegevuse alused: maaväe ohvitseride ja staabitöö väljaõppejuhend. Tartu: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, lk 108, 121. [Mõts 2010]

¹² Tuunainen, Pasi 2016. Finnish Military Effectiveness in the Winter War 1939–1940. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 99–115. [Tuunainen 2016]

¹³ Salo, Urmas 2004b. Kaitseväge korralduse areng. – Tarvel, Enn; Tannberg, Tõnu (toim). Sõja ja rahu vahel I. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn: S-Keskus, lk 179. Erand on Igor Kopõtin, vt Kopõtin, Igor 2016. Reichswehri identiteedikriis: selle mõjud ja kajastamine Eestis aastatel 1919–1934 [Abstract: The identity crisis in the Reichswehr: its influence on and reflection in the Estonian Army in 1919–1934]. – Ajalooline Ajakiri. The Estonian Historical Journal, Vol. 155, No. 1, lk 103–132.

¹⁴ Scene, Andres 2011. Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Dissertationes historiae Universitatis Tartuensisa, 22. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Urb, Taavi 2015. Eesti merejõudude ohvitseride väljaõpe aastatel 1919–1940. Magistritöö. Juhendaja dr Ago Pajur. Tartu: Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, ajaloo ja arheoloogia instituut.

sõjateadusliku mõtte uurimisega¹⁵. Mentaliteedi, sõjateaduse ja operatsioonikunsti vallas tehtud uurimuste vähesuses peituvad põhjused, miks hinnangud Eesti kaitsevõime kohta on jäänud seni paratamatult pinnapealseks. Võime küll teada püsside ja kahurite arvu, mille järgi arvutada sõjaväe *potentsiaalset* tulejõudu, kuid sõjaväe taktikat, operatsioonilisi meetodeid ja kontseptsioone tundmata ei ole paraku peaaegu midagi võimalik öelda üksuste reaalse tulejõu kohta kontaktis vastasega. Näiteks tuli Eesti sõjaväeõppustel alatasa ette kehvasti organiseeritud jalaväe ja suurtükiväe koostööd.¹⁶ Madalamal taktikatasandil eksiti sageli elementaarsete tule ja liikumise põhimõtete vastu, kui vintpüssidega relvastatud jalaväelased liikusid vaenlase tule all, samal ajal kui neid toetama pidanud automaatrelvad vaikisid¹⁷. Järelikult võib oletada, et tulejõud, mida rünnakul olevad jalaväeüksused lahingu raskuspunkti suutsid koondada, oli väike ega oleks suutnud maha suruda vastase tuld. Olukorda ei teinud sugugi paremaks ajale jalgu jäänud rühma struktuur, kus pooltel jagudel (ehk kahel jaol) olid kergekuulipildujad, samal ajal kui ülejäänud kaks jagu olid vaid vintpüssidega relvastatud laskurjaod.¹⁸

Esimese maailmasõja kogemus lääneriindel näitas, et 20. sajandi konventsionaalses sõjapidamises on äärmiselt oluline, kui pidev ja tugev on pealetungiva jalaväe tuli integreeritud relvasüsteemidest rünnaku raskuspunktis¹⁹. Kuna Eesti jalaväejagu oli 1939. aastal relvastatud vaid vintpüsside ja kergekuulipildujatega, jäi selle tulejõud märgatavalt alla näiteks Saksa ründerühmade

¹⁵ Mereväe näitel: **Laanetu, Liivo** 2015. Eesti meresõjalise mõtte kullafond. – Saumets, Andres; Salum, Karl (toim). ENDC Occasional Papers, Vol. 3. Uurimusi Eesti merelisest riigikaitsest, lk 9–95. [**Laanetu** 2015]

¹⁶ **Kokkuvõte 1. diviisi sõjamängul (13.–15.3.1940) juhtide tegevuses ilmnenuid tähtsamatest puudustest**. 1. diviisi staabiülem. 01.05.1940. – RA, ERA, fond 515-1-825. [**Kokkuvõte 1. diviisi sõjamängul ... 1940**] Vt ka **Kokkuvõte 3. diviisi Rapla manöövritest**. – RA, ERA, fond 521-1-416.

¹⁷ **3. diviisi ülema kindralmajor Herbert Brede salajane ringkiri**. 07.12.1937. – RA, ERA, fond 521-1-401, lk 11–13.

¹⁸ Laskurjao ja -rühma organisatsioonist on kirjutanud Urmas Salo. Vt **Salo, Urmas** 2005. Eesti kaitseväge valmisolek sõjaks ja vastupanuvõimalused 1939. aastal. Magistritöö. Juhendaja *prof. emer.* Jüri Ant. Tartu: Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, ajaloo osakond, lähiajaloo õppetool, lk 53–56. [**Salo** 2005]

¹⁹ Üldistav käsitlus: **Bailey, Jonathan B. A.** The First World War and the birth of modern warfare 2001. – Knox, MacGregor; Murray, Williamson (eds.). The Dynamics of Military Revolution 1300–2050. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 132–153. [**Bailey** 2001] Esimeses maailmasõjas kasutatud taktika kohta võrdlevalt vt **Samuels, Martin** 1992. Doctrine and Dogma: German and British Infantry Tactics in the First World War. New York, Westport: Greenwood Press. **Samuels, Martin** 1995. Command or Control? Command, Training and Tactics in the British and German Armies, 1888–1918. London: Frank Cass.

(sks *Stoßtruppen*) tulejõule Esimese maailmasõja viimastel aastatel. Need rühmad kasutasid miini- ja pommipildujaid, leegiheitjaid ning (rühma tasandil) isegi kaasaveetavaid 105 mm mägihaubitsaid.²⁰ Nii võib oletada, et Eesti jalavägi ei küündinud oma tulejõult kaugeltki Esimese maailmasõja, liiati Teise maailmasõja tasemeni.²¹

Kui jalaväe eesliini üksuste tulejõud on nõrk, tuleb seda kompenseerida kaudtuletoetust pakkuva suurtükiväe või ka raskekuulipildujaüksuste abiga. Just seda teed läksid britid ja prantslased ning nende eeskujul ka ameeriklased Esimeses maailmasõjas. Massiivsele tulejõule toetusid nende riikide relvajõud ka Teises maailmasõjas.²² Teises maailmasõjas võttis kaudtule rolli üha enam üle lennavägi (pioneeriks oli Saksa *Luftwaffe*, ülejäänud riigid jõudsid ligilähedasele tasemele alles sõja teises pooles). Samal ajal toetasid eesliini tulejõudu märgatavalt soomus- ja eriti tankiüksused. Eestil ei olnud aga ei lähiõhutoetust ega ka tanke, Esimese maailmasõja museaalid ja õppustel kasutatavad tanketid välja arvatud. Seetõttu ei küündinud Eesti sõjavägi lahingujõult arenenud armeedele ligilähedalegi.²³

Selle artikli eesmärk ei ole spekuloida Eesti vastupanuvõimaluste üle 1939. aastal ja 1940. aastatel ega esitada järjekordset „sügissõja“ stsenaariumi. Hüpooteetilise Eesti-Nõukogude konflikti kohta on nüüdseks olemas arvestatav literatuur.²⁴ Artiklis analüüsitakse ajaloolise kogemuse rolli Eesti sõjaväe juhtkonna, eelkõige kindral Laidoneri vaadetes tulevikule. Milline oli Vabadussõja

²⁰ Kõige edukam oli ründepataljon 5 (Rohri ründepataljon), mis oli üles ehitatud pioneerivägede baasil, kuid antud jalaväe koosseisu. Vt **Cron, Hermann** 2006. Imperial German Army, 1914–18: Organisation, Structure, Orders of Battle. Solihull: Helion & Company Limited, pp. 118–120, 170–171. Vt ka **Gudmundsson, Bruce I.** 1995. Stormtroop Tactics: Innovation in the German Army, 1914–1918. Westport (Conn.), London: Praeger, pp. 46–78. **Ortner, Christian M.** Storm Troops: Austro-Hungarian Assault Units and Commandos in the First World War: Tactics, Organisation, Uniforms and Equipment. Vienna: Verlag Militaria.

²¹ Tavaväe võrdlemine spetsiaalsete ründerühmadega on pisut ebaõiglane, kuid pole teada, et 1930. aastate Eesti sõjaväes oleks püütud ründerühmade ideed arendada.

²² Kuna need riigid võitsid kokkuvõttes mõlemad sõjad, ei tohi nimetatud taktikat alahinnata. Vt **Bailey** 2001, pp. 149–153. **Murray, Williamson** 2011. Military Adaptation in War: With Fear of Change. New York, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 115–117. [**Murray** 2011]

²³ Pataljonide tulejõu ja taktika võrdlust vt nt Kõrgema Sõjakooli lõputööst **Kiljako, Tavid** 1938. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Tallinn. – RA, ERA, fond 495-12-671.

²⁴ **Laar, Mart** 2014. Sügissõda 1939, 1. osa. Punane torm tõuseb. Tallinn: Read. **Laar, Mart** 2016. Sügissõda 1939, 2. osa. Käsi mõõgaga. Tallinn: Read. **Ojalo, Hanno** 2010. 1939: kui me valinuks sõja. Tallinn: Grenader.

mõju sõjaväejuhtide mentaliteedile, täpsemalt nende operatsioonilistele kontseptsioonidele? Analüüsimine Laidoneri „aktiivse kaitse“ põhimõtteid. Viimasena analüüsimine Eesti sõjaväeõppusi 1930. aastatel, keskendudes kahele suuremale õppusele aastatel 1937 ja 1938. Õppuste valik on põhjendatud sellega, et just nende manöövrite kohta on Ühendkuningriigi arhiivis säilinud Suurbritannia sõjaväeatašeede aruannete kokkuvõtted, mis saadeti edasi Briti välisministeeriumile. Lisaks on kasutatud Rootsi sõjaajaloolase Fredrik Erikssoni avaldatud uurimust Rootsi sõjaväeatašeede hinnangutest Balti riikide armeede kohta²⁵. Nii saame kõrvutada Eesti sõjaväejuhtide hinnanguid välisriigi vaatlejate hinnangutega, mis annab objektiivsema aluse Eesti sõjaväe sõjalise efektiivsuse hindamiseks.

Paratamatult jäävad needki hinnangud spekulatiivseks, sest sõjaline efektiivsus selgub kokkuvõttes ikkagi sõjas, mitte õppustel²⁶. Õppuste tähtsust ei tohi samas alahinnata. Sõjandusteoreetikute arvates on Lääne-Euroopa sõjaline üleolek läbi ajaloo tuginenud just professionaalsusele, mille aluseks on põhjalik ja pikaajaline väljaõpe. Rooma armee püsis pea tuhat aastat võitmatu mitte tänu paremale tehnoloogiale, vaid tänu elutruule väljaõppele. Ka Wehrmachi edu saladus Teise maailmasõja algusaastatel ei olnud mõni tehniline imetrik, vaid eelkõige põhjalik lahinguväljaõpe.²⁷ Seetõttu võib arvata, et Eesti sõjaväe manöövrid peegeldasid siiski küllaltki hästi armee tegelikku võitlusvõimet.

²⁵ **Eriksson, Fredrik** 2013. Coping with a New Security Situation – Swedish Military Attachés in the Baltic 1919–1939. – *Baltic Security and Defence Review*, Vol. 15, Issue 2, pp. 33–69. [**Eriksson** 2013]

²⁶ **Murray** 2011, pp. 1–36.

²⁷ Lääne sõjalise üleoleku kohta vt **Parker, Geoffrey** 1999. *The Western Way of War*. – Parker, Geoffrey (ed.). *The Cambridge Illustrated History of Warfare: The Triumph of the West*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 2–9. Tagasihoidlikuma hinnangu Lääne arvatavale üleolekule leiab väljaandest **France, John** 2011. *Perilous Glory: The Rise of Western Military Power*. New Haven, London: Yale University Press. [**France** 2011] Rooma sõjalise üleoleku kohta saab lugeda põhjalikku ülevaadet **Murray** 2011, pp. 38–45. Väiksõja (sks *Blitzkrieg*) ideede kohta vt **Citino, Robert M.** 1999. *The Path to Blitzkrieg: Doctrine and Training in the German Army, 1920–1939*. Boulder, London: Lynne Rienner. [**Citino** 1999] Väljaõppe kohta saab lähemalt lugeda **Corum, James S.** 1992. *The Roots of Blitzkrieg: Hans von Seeckt and German Military Reform*. Kansas: University Press of Kansas, pp. 68–96. [**Corum** 1992]

2. Kaitsetahe ja moraal

Kõigepealt tuleb küsida, kas Eesti paigutub tänu Vabadussõja võidule võitjariikide hulka. Kas Eestit valdas võidust tulenev rahulolu ja inerts, mis iseloomustas näiteks Esimese maailmasõja võitjaid Prantsusmaad ja Suurbritanniat? Prantsuse ja Briti sõjaväe suutmatust teha Esimese maailmasõja kogemusest adekvaatseid järeldusi, näha õigesti ette tulevikku ning kohandada taktikat ja organisatsiooni uute tehnoloogiliste võimalustega on kirjanduses põhjalikult käsitletud. Kuigi brittide ja prantslaste probleem oli muu hulgas sõjakaotustest põhjustatud patsifism, oli oluline tegur siiski ka võidust tulenev rahulolu ja konservatiivsus.²⁸

Kas see oli probleem ka Eestis? Kuigi see teema vajaks eraldi uurimust, oli Vabadussõjal suur mõju juba selle tõttu, et suur osa ohvitserkonnast kujunes välja ja sai sõjaristsed Vabadussõjas. Eesti ajaloolane Liisi Esse on veenvalt tõestanud, et Vabadussõda varjutas mälestused ilmasõjast²⁹. Pruugib kasvõi sirvida ajakirja Sõdur aastakäike, et märgata, kui palju tähelepanu pöörati Vabadussõja mälestusele ja kui vähe Esimesele maailmasõjale.

Samas paistab, et geograafilise asukoha tõttu oli ebakindlus ja hirm Nõukogude Liidu ees ikkagi väga suur ning see ei lubanud loorberitele puhkama jääda. Selles osas on kõnekad Briti kindralleitnandi Sir Francis Poitiers Nosworthy hinnangud visiidilt Balti riikidesse 9. maist kuni 2. juunini 1924. Suurbritannia vaateleja peatus Eesti, Läti ja Leedu pealinnas, viibides igaühes kaks päeva. Tema üldmulje oli järgmine:

/.../ vaatamata edusammudele, mis on saatnud nende pingutusi relvajõudude efektiivseks organiseerimiseks ja väljaõpetamiseks ning vaatamata nende praegusele finantsstabiilsusele ja pealtnäha kestlikule majanduslikule seisule, oli ikkagi tunda tugevat ebakindlust väljavaates kaitsta iseseisvust igavesti. Näib, et nad elavad pidevas VENEMAA-hirmus [siin ja edaspidi rõhutus originaalis],

²⁸ Prantsuse innovatsiooni kohta vt **Doughty, Robert A.** 1988. The French Armed Forces, 1918–1940. – Millett, Allan R.; Murray, Williamson (eds.). Military Effectiveness, Vol. II. The Interwar Period. Boston: Allen & Unwin, pp. 39–69. Brittide sõjaettevalmistuste kohta vt **Bond, Brian; Murray, Williamson** 1988. The British Armed Forces, 1918–1940. – Millett, Allan R.; Murray, Williamson (eds.). Military Effectiveness, Vol. II. The Interwar Period. Boston: Allen & Unwin, pp. 98–130.

²⁹ **Esse, Liisi** 2015. Suure sõja mäletamine: kirjad, päevikud ja mälestused eestlaste sõjakogemuse avajana. – Tannberg, Tõnu (koost). Eestlased ilmasõjas: sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast. Tartu: Rahvusarhiiv, lk 21–29.

ja /.../ näib kindel, et nii pea kui VENEMAAL olukord stabiliseerub, hakkame neilt riikidelt kuulma pidevat häirekella ja abipalveid.³⁰

Nii suur hirm idanaabri ees juba enne 1924. aasta kommunistide riigipöördekatset on mõneti üllatav³¹. Ebakindlus süvenes aga seoses majanduskriisi ning Nõukogude Liidu muljetavaldava industrialiseerimise ja Punaarmee moderniseerimisega 1930. aastate alguses veelgi. Urmas Salo andmetel oli Kaitsevägede Staabi prognoos 1933. aastal pessimistlik. Arvati, et Punaarmee motomehhaniseeritud üksused võivad tugeva vastupanu puudusel liikuda päevas edasi viiskümmend kuni sada kilomeetrit. Kardeti, et isegi tugeva vastutegevuse korral vallutab vaenlane esimese sõjapäeva õhtuks Petseri, teisel või kolmandal päeval Võru ning neljandal Põlva. Narva rindel ennustati, et ootamatu kallaletungi korral langeb esimesel päeval Narva, teisel Vaivara ning neljandaks päevaks jõuab vastane Pühajõe joonele Toila piirkonnas.³²

1930. aastate alguse pessimismi Eesti sõjaväes kinnitavad Rootsi sõjaväeatašeede aruanded. Rootsi sõjaväeatašee kapten Juhlin-Dannfelt kohtus 1933. aasta veebruaris Kindralstaabi ülema kindralmajor Juhan Tõrvandiga. Tõrvand ei olnud lootusrikas Eesti vastupanuvõimaluste suhtes, kui venelane peaks ründama, ja pidas Vene rünnakut paratamatuks. Tõrvandi kõnelemis- tooni iseloomustas rootslase hinnangul lootusetus ja lausa meeleheide. Fredrik Erikssoni sõnul kinnitas Tõrvand seega rootslaste enda strateegilist seisukohta, et mõningase hingetõmbeaja järel „lahendab“ Nõukogude Liit Baltikumi probleemi matemaatilise järjekindlusega.³³

Siinmail valdavate eksistentsiaalsete hirmude tõttu on väheusutav, et Eesti sõjaväes jäädi loorberitele puhkama. Eesti peamist sõjandusajakirja Sõdur lugedes paistab silma tahe jälgida tähelepanelikult Euroopa riikide sõjanduse arengut ning õppida mitte ainult eesrindlike suurvõimude, vaid ka väiksemate arenenud riikide kogemusest. 1924. aastast alates kord nädalas ilmuval ajakirjal Sõdur oli sõjaväelaste meelsusele arvestatav mõju.³⁴ 1920. aastate

³⁰ **Visit to the Baltic states, 9 May – 2 June 1924.** – WO 106-1573, National Archives, United Kingdom.

³¹ F. P. Nosworthy 1925. aasta aruande järgi oli riigipöördekatse ebakindlust suurendanud. Vt **Report on Tour of Baltic states and Scandinavia, July-August 1925.** – WO 106-1574, National Archives, United Kingdom. Peale nimetatud kahe Nosworthy aruandeid säilinud ei ole.

³² **Salo** 2005, lk 95.

³³ **Eriksson** 2013, p. 36.

³⁴ **Kopõtin, Igor** 2020. Rahvuse kool. Eesti rahvusarmee ja vähemusrahvused aastatel 1918–1940. Tartu: Rahvusarhiiv, lk 219–222. [**Kopõtin** 2020] Pärast Pätsi ja Laidoneri riigipööret 1934. aasta 12. märtsil võis poliitilise politsei tsenseeritud väljaandes arvatavasti avaldada vaid riigijuhtidele meelepärased artikleid.

lõpus ja 1930. aastate alguses pöörati palju tähelepanu Eestiga võrreldavate väikeriikide, nt Šveitsi ja Belgia riigikaitse süsteemile. Alatasia ilmusid ülevaated ja analüüsid ka sõjaliste suurvõimude, nagu Prantsusmaa, Suurbritannia, Nõukogude Liidu ja Poola lahingueeskirjadest, relvastuse arengust, õppustest, sõjateaduse saavutustest jm.³⁵

Võib öelda, et Eesti oli sõjalise mõtte poolest osa Euroopast. Kui edukalt mujalt vahendatud ideesid ellu viidi, vajab eraldi uurimist, kuid igal juhul on väheusutav, et Eesti ohvitserid olid rumalad ja väheharitud, nagu märkisid Balti riikidesse akrediteeritud Rootsi atašeed³⁶. Võimalik, et Rootsi konservatiivsetele ohvitseridele paistsid Balti riikide talupojapäritolu sõjamehed Lääne-Euroopa kolleegidest *a priori* harimatamad. Eelarvamuste jõud oli suur. Näiteks pidasid rootslased Soome armeed nii Eesti, Läti kui ka Leedu sõjaväest pädevamaks peamiselt tänu sellele, et seal teenis ohvitserkonnas ikka veel palju rootslastest aadlimehi. Olgu siinkohal mainitud, et talupojapäritolu võis olenevalt kontekstist olla ka positiivne tunnus, kuna üldiselt hinnati poolakaid, leedulasi, lätlasi, eestlasi ja soomlasi headeks sõduriteks nende linnaelust rikkumata füüsilise rammu ja sitkuse tõttu.³⁷

Rootsi sõjaväeatašeede raportid kinnitavad, et Eesti sõjaväe juhtkonna võitlusvaim oli 1930. aastate alguses märgatavalt nõrgenenud. Lootusetus ja ebakindlus ei ole kindlasti parim alus edukaks vastupanuks ülekaalukale vastasele. Sõjaajaloost võib leida palju näiteid võitlusvaimu mõju kohta lahingu käigule. Nimetagem kasvõi Argentina jalaväekontingendi nõrka vastupanu Briti ekspeditsiooniväele Ida-Falklandi saarel 1982. aastal või sõjaajaloo klassikasse kuuluvat Termopüülide lahingut 480. aastal eKr. Eesti ajaaloo tasub meenutada Saaremaa kaitse kokkuvarisemist Saksa operatsiooni Albion tagajärjel 1917. aastal ja Tartu loovutamist Punaarmeele 1918. aastal.³⁸

³⁵ **Tõrvand, Juhani** 1930. Riigikaitse muredest. – Sõdur, nr 14–16, 19–20, 23–24, 25–26, 50–52. **Traksmann, August** 1930. Riikliku julgeoleku küsimusi. – Sõdur, nr 1–2, lk 1–10; Sõdur, nr 3–4, lk 69–78. Nimetatud riikide sõjandusajakirjad olid kättesaadavad mitte ainult ohvitseridele, vaid mõnes väeosas isegi sõduritele määratud raamatukogudes. Autor tänab Mika Raudvassarit selle märkuse eest.

³⁶ **Eriksson** 2013, p. 41.

³⁷ *Ibid.*, p. 58. Tuleb välja, et meie praegune mure linnameeste hapra füüsilise pärast pole kaugeltki uus.

³⁸ **Robben, Antonius C. G. M.** 2006. Combat Motivation, Fear and Terror in Twentieth-century Argentinian Warfare. – Journal of Contemporary History, Vol. 41, No. 2, pp. 369–370 (pp. 357–377). [**Robben** 2006] **France** 2011, p. 55. Soodsa maastiku kõrval mängis kreeklaste vastupanu puhul võtmerolli moraal ja distsipliin. Operatsiooni Albion kohta vt **Reek, Nikolai** 1937. Saaremaa kaitsmine ja vallutamine a. 1917 (La défense et la conquête de l'île Saaremaa en 1917). Tallinn. Tartu langemise kohta Vabadussõjas vt **Rosenthal, Reigo** 2008. Laidoner – väejuht: Johan Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana Eesti Vabadussõjas. Tallinn: Argo.

Seepärast võib nõustuda kindral Laidoneriga, kes pidas kaotusmeeleolusid ohtlikuks tendentsiks ning püüdis neid Eesti sõjaväest välja juurida. 1939. aastal koostatud viie aasta tegevusaruandes rõhutas ta, et enne tema määramist sõjaväe ülemjuhatajaks oli „sõjaväe kandvama juhtkonna operatiivne mõtlemiseviis ... kujunenud ebaterveks“. Laidoneri sõnul peeti Punaarmee vastu tegutsemist lausa lootusetuks ning maad olevat võtnud kaks „iseäralikku psühhoosi“: tankide psühhoos ja taandumispsühhoos.³⁹ Kuna vastupanuvõimalusi riigipiiril alahinnati, pandi rõhku viivituslahingutele ja ajavõitmisele taandumisega. Oletati, et vastase pealetung algab täiesti ootamatult ning et Punaarmee tankid ja motomehhaniseeritud väekoondised sõidavad Eesti jalaväest lihtsalt üle. Kui Laidoneri hinnang tõele vastas – ja eespool nägime, et küllap see oligi nii –, oli püüd pessimismist võitu saada igati õige.

Tuleb aga rõhutada, et sõjaväe moraal ei toetu mitte niivõrd abstraktsetele ideedele või väärtustele, mis võivad lahinguolukorras kiiresti kokku variseda, vaid eelkõige professionaalsusele. Viimase alus on pikaajaline väljaõpe ja õppuste rasketes tingimustes kujunev üksuste sidusus (sisemine side). Briti sõjaajaloolane Hew Strachan märgib, et poliitiline või ideoloogiline kasvatus on oluline sõduri mobiliseerimisel, kuid kaotab tähtsuse juba rindel olles. Lahingus on oluline väljaõpe, mille tähtsamaid eesmärke on juurutada sõdurites drillide kaudu toiminguid, millele võitlejad saavad toetuda äärmises kurnatuses või nt lahingustressi ja hirmu korral. Vähetähtis pole ka valmisolek tappa.⁴⁰ Uurimuses Argentina sõdurite motivatsioonist Falklandi sõjas jõuab Hollandi kultuuriantropoloog Antonius C. G. M. Robben Hew Strachaniga sarnasele järeldusele: lahingumotivatsiooni tuleb eristada põhjustest, miks minnakse sõtta. Robben tsiteerib üht Argentina ajateenijat: „Kõik Inglise sõdurid olid läbinud vähemalt kolmeaastase väljaõppe. Ja ükskõik kui palju patriotismi sul ka ei oleks, selle vastu ei saa.“ Argentina eriuksuse võitleja aga märkis: „Sõdur võitleb vaid siis, kui tal on usku oma oskustesse ja oma kamraadi võimetesse.“⁴¹ Kandes need tähelepanekud ja kogemused üle Eesti 1930. aastate oludesse, võib järeldada, et Eesti kaitsetahe võis küll olla suur,

³⁹ **Aruanne riigikaitse tegevusest 1934–1939.** – RA, ERA, fond 2553-1-12.

⁴⁰ **Strachan, Hew** 2006. Training, morale and modern war. – *Journal of Contemporary History*, Vol. 41, No. 2, pp. 211–227. Probleem kimbutas ukraina sõdureid Vene-Ukraina sõja alguses 2014. aastal.

⁴¹ **Robben** 2006, pp. 76–77. **Eriksson** 2013. Samuti räägib suure kaitsetahte vastu otsus mitte vastu hakata. See oli küll poliitiline otsus, kuid tugines muude kaalutluste kõrval ka sõjaväelaste arvamusele, et üle paari kuu Eesti vastu panna ei suuda.

kuid see ei ütle kuigi palju sõjaväe tegeliku valmisoleku kohta astuda vastasega lahingusse.

Vahekokkuvõttena võib nentida, et Eesti puuduliku sõjalise valmisoleku põhjus 1939. aastal ei olnud võitjariigi mentaliteet. Eesti tundis eksistent-siaalset hirmu Venemaa ees ega saanud Vabadussõja loorberitele puhkama jääda. Pigem oli probleem, et Nõukogude Liidu tugevdamine ja sõjaline kallaletung näis paratamatu, ning see näis halvavat Eesti sõjaväejuhtide tegevuse. Laidoneri püüd enesekindlust süstida oli õige. Tekib aga küsimus, kas moraali tugevdamisel ja kaitse planeerimisel oli õige toetuda Vabadussõja kogemusele.

3. Vabadussõja pärand

Vabadussõja müüdi kasutamiseks Eesti sõjaväes oli mitu motiivi. Oli inimlikult mõistetav, et võidukast sõjast otsiti tuge ebakindla tuleviku ees. Vabadussõja kogemuse kasutamise kasuks rääkis kahtlemata, et see sõda oli toimunud Eesti territooriumil ja vastase vastu, kes oli tõenäoline vastane ka järgmises sõjas. Vabadussõda pakkus rohkelt õpiseid vägede juhtimise kohta Eesti oludes.

Probleem seisnes selles, et tegu ei olnud kuigi moodsa sõjaga. Eesti ohvitserkonda vihastas Eesti sõjakooli õpetaja, Vene kindrali Gleb Vannovski 1921. aastal tehtud märkus, et Vabadussõda oli „mustlaste sõda“⁴². Kuna rep-liigi kontekst on teadmata, võib selle tähendust vaid oletada. Tõenäoliselt mõtles vanemohvitseride kaadri puudusel taktikat õpetama kutsutud Vene emigrant ja endine tsaariarmee ohvitser Vannovski, et Esimese maailmasõja kõrval ei olnud Vabadussõda justkui päris sõda. Rassilist alatoonilisele kõrvale jättes oli kindralil õigus: Vabadussõda ei küündinud tehnika, taktika ja operatsioonide iseloomu, vägede kontsentratsiooni ja kvaliteedi poolest ligilähedalegi Esimese maailmasõja rinnetel, eriti läänerindel sõja viimastel aastatel kogetule. Iseloomult oli see pigem liikuv partisanisõda kui modernne konventsionaalne sõda.

1930. aastate lõpuks, kui juhtivad revisionistlikud riigid Saksamaa ja Nõukogude Liit olid välja töötanud uued lahingudoktriinid ning teinud kvaliteetivse hüppe tehnoloogia alal (soomusväed, lennuvägi ja side), oli Esimese maailmasõja kogemusele toetumine väheviljakas ja isegi ohtlik. Iganenud

⁴² Reek, Nikolai 1925. Võrdlevaid jooni Prantsuse sõjaväe kasvatuses. – Sõdur, nr 52, lk 1107–1109. [Reek 1925]

möttemallide ohtlikkust näitas veenvalt Prantsuse ja Briti liitlasvägede allajäämine Wehrmachtile 1940. aastal Prantsusmaal. Punaarmee ei olnud 1939. aastal ettevalmistuselt küll Saksa sõjaväe tasemel, kuid ka Eesti sõjavägi ei küündinud Prantsuse ega Briti tasemele, ja nagu märgitud, ei olnud meie Vabadussõda võrreldav Esimese maailmasõjaga. Olgu mainitud, et Sõjavägede Staap hindas 1940. aastal Eesti jalaväerügementi modernrügemendi vastu võitlemiseks liiga nõrgaks ja pidas seda relvastuselt sarnaseks maailmasõja-aegse rügemendiga 1916. aastast.⁴³

Ometi on 1930. aastatest, kuid ka varasemast, väga palju näiteid Vabadussõja müüdi viljelemisest. Kindral Laidoneri parem käsi staabiülem Nikolai Reek oli alati rõhutanud Vabadussõja tähtsust. 1925. aastal sekkus ta poleemikasse, mis oli lahvatanud Kõrgema Sõjakooli õpetuse ja eriti Venemaalt tulnud sõjandusspetsialistide väidetavalt iganenud õppemeetodite üle. Tuues eeskujuks Prantsusmaa kõrgema sõjakooli patriootliku kasvatus, pani Reek pahaks üleolevat suhtumist Vabadussõtta, mis on olnud kogu Eesti „rahva pöördepunkt“: „Ka meie sõjaväe kasvatus olgu esimeses järjekorras inimestele, kellel enestel usku meie riigi olemasolusse ja kelle lõõmav patriotism elustaks kõiki õpeaineid“.⁴⁴ Sellega tõstis Reek meelsuse tähtsuse poolest ettepoole sõjalisest professionaalsusest ja kompetentsusest.

Olgu mainitud, et ajakirjas Sõdur arutati sel ajal elavalt rahvusliku kasvatus tähtsuse üle. Kindralstaabi vanemohvitser Aleksandr Jaakson leidis, et Eesti peaks eeskujuna võtma Punaarmeest ja kehtestama õppetegevuse aluseks ideoloogia – mitte kommunismi, vaid Eesti rahvusliku aate.⁴⁵ See oli Eesti sõjaväe arengule ohtlik tendents, isegi kui Reegi kriitika Vene spetsialistide õppemeetodite kohta oli tõenäoliselt õigustatud. Samas tuleb märkida, et rünnaku alla sattunud kogenud Vene õppejõud olid kutsutud Eestisse eesmärgiga panna alus kõrgemale sõjaväelisele haridusele Eestis. Üks professooreid oli kindralleitnant Aleksei Baiov, kes oli õpetanud enne sõda Venemaa Nikolai Kindralstaabi Akadeemias Peterburis mitut tulevast Eesti sõjaväe juhti. Oma sõjandusspetsialistide ei olnud Eestil esialgu kusagilt võtta, kuid peagi sattus Kõrgem Sõjakool Vene ja venekeelsete õpetajate tõttu avaliku kriitikatule alla. Aleksei Baiov sunniti lahkuma 1926. aastal.⁴⁶

⁴³ Salo 2005, lk 48.

⁴⁴ Reek 1925.

⁴⁵ Jaakson, Aleksandr 1924. Rahvusline aade kui meie sõjaväe kasvatus alus. – Sõdur, nr 51/52, lk 5–6. Viidatud Kopõtini 2020, lk 226 järgi.

⁴⁶ Kopõtin 2020, lk 327–377. Lahkkelide põhjuseks olid ka Baiovi avalikult monarhistlikud ja Eesti-vastased vaated.

Rahvusluse ja patriotismi rõhutamisega kaasnes ajaloo kasutamine ideoloogilisel otstarbel. Sellist lähenemist juurutati ajakirjas Sõdur ning õpikutes ja eeskirjades. Sõjakooli ülem kolonelleitnant August Kasekamp rõhutas sõjaväepedagoogika loengutes, et eestlase kui sõjamehe moraalse jõu aluseks on olnud rahvustunne, mis ammutas jõudu rahva minevikust. Eriti tervendavalt mõjus rahvustundele tema arvates Vabadussõda. Rahvusaate süvendamisel pidas ta oluliseks rahva minevikku ehk ajalugu ja kõige heroilisema ajajärguna nägi ta Vabadussõda. Seda tuli õppida ja õpetada rahvustunde tervendamiseks. Igas sõjaväe kompanii lugemistoas tuli Kasekampi arvates Punaarmee Lenini toa eeskujul kujundada „Vabadussõja nurk“.⁴⁷

Ajakirja Sõdur veergudelt leiame peatoimetaja ja Reegi lähedase kaasvõitleja Alfred Lutsu kirjutise, mis püüab luua nii muistsele vabadusvõitlusele kui ka Vabadussõjale toetudes kuvandit eestlasest kui igipõlisest ja rassiliselt sobilikust sõjamehest.

*Muistsed eestlaste malevad ja merelaevastikud suutsid end lahinguväljadel nii korraldada, et nad võisid oma arvulisest vähesusest hoolimata **teha otse imetegusid** [autori rõhutus] /.../. Kõrge sõjaline vaim, mis välja kujunes juba muistisel iseseisvuse ajal ja mida karastasid Vabadussõja võitlused, on meie **praeguse sõjaväe põhialuseks** [autori rõhutus]. See asjaolu on tagatiseks, et ka tulevikus Eesti sõjavägi suudab Eesti iseseisvust kaitsta ja on valmis võitlema selle eest viimse hingetõmbeni.⁴⁸*

Selles kirjutises peetakse ajalooteadvust lausa sõjaväe tugevuse võtmeteguriks. Nagu eespool mainitud, on „kõrgest vaimust“ või ka möödunud sõdade mälestustest lahinguolukorras siiski vähe abi. Imetegudele (nagu Nõukogude Liidus tuntud lood Aleksandr Matrossovist või Zoja Kosmodemjanskajast) ei maksa sõjas lootma jääda ja pigem tuleks tähtsustada väljaõpet, mis võimaldab säilitada külma pea ka lahingus.

Vabadussõja müüt oli oluline ka seetõttu, et legitimeeris riigivanem Konstantin Pätsi ning ülemjuhataja kindral Johan Laidoneri põhiseadusevastast võimu pärast 1934. aasta riigipööret. Nii Päts kui ka Laidoner olid olnud Vabadussõja võtmetegelased: Laidoner sõjaväe ülemjuhataja ning Päts sõjaminister ja peaminister. Vabadussõda oli ka 3. diviisi staabiülemana

⁴⁷ **Kasekamp, August** 1931. Sõjapedagoogika: konspekt A. Kasekamp'i loenditest Sõjakooli kadettide vanemklassis 1930/31. a. Tallinn: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutiste staap, lk 36–41. Viidatud **Kopõitini** 2020, lk 314 järgi.

⁴⁸ **Luts, Alfred** 1938. Eesti sõjavägi minevikus ja kaasajal. – Sõdur, nr 7–8, lk 180–186. Vt ka **Vasar, Juhan** 1930. Eestlaste ülivõim Baltimerel 12. sajandil. – Sõdur, nr 30–32, lk 952–955.

silma paistnud Nikolai Reegi autoriteedi üks tugesid. Kohe pärast riigipööret hakati tähistama Võidupüha, mis märkis Eesti sõjaväe võitu Võnnu lahingus 1919. aasta juunis. Lahingu ajal oli Reek staabiülemena Eesti poole peamisi operatsioonijuhte ja Laidoner ülemjuhataja. Hoogustati tööd Vabadussõja mälestuste kogumiseks, Vabadussõja ajaloo kirjutamiseks, mälestusmärkide püstitamiseks ja propagandaks tsiviilühiskonnas. Noorsõdurid pidid riigitruuduse tõestamiseks näitama, et tunnevad Vabadussõja ajalugu.⁴⁹

Kuid keskendugem pigem Vabadussõja sõjandusteoreetilisele mõjule. Ei ole erilist kahtlust, et Vabadussõda moodustas „kogemuste horisondi“⁵⁰, millelt kindral Laidoner ja tema kaasvõitlejad tulevikku vaatasid. Kõnes 1938. aasta 1. septembril Kõrgema Sõjakooli lõpuaktusel ütles kindral: „Kõik areneb kiiresti ja kust tuleks võtta vastavaid aluseid? Ainus ja suurim allik on selleks sõdade ajalugu ja üldse ajalugu. Neid peame uurima.“⁵¹ Sõjaajalugu, eriti Vabadussõja käsitus, moodustas olulise osa Laidoneri strateegilisest ja taktikalisest mõtlemisest. Näiteks 1937. aasta jaanuaris andis Laidoner alluvatele järgmised juhised:

Sõjadoktr[iini] seisukohast meie tagasitõmmata ei saa, kaitseme end piiril.

1. Div[iisil] – kaitsta N[arva] jõge, mis isegi talvel suur tõke on. Foch p[ärast] sõda: „Viige piir Reinile, mina garant[eerin], et ükski saksl[ane] sisse tungida ei saa.“ Sellest hoolimata meie hoolits[eme] ka seljat[aguse] posits[iooni eest].

2. D[iviis] ees mägedes; pos[itsioonid] on samad mis olid V[abadus]sõjas. Pets[eri] [edasi lause loetamatu]. Ka siin – igat sammu kaitsta. Võru all – V[abadus]sõjas meie seisukord oli raskeim. Meie peame igat küngast tundma. Petseri positsioon on hea. Võhandul ei ole enam positsiooni. Str[ateegilise] doktriini peame viima ka taktikasse. Taganeda ei saa.⁵²

⁴⁹ **Brüggemann, Karsten** 2003. Võidupüha: Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. – Vikerkaar, nr 10/11, lk 131–142. Vt ka **Kopõtin** 2020, lk 344.

⁵⁰ Mõiste pärineb allikast **Koselleck, Reinhart** 2004. Futures Past: On the Semantics of Historical Time. (Translated and with an introduction by Keith Tribe.) New York, Chichester: Columbia University Press, pp. 259–275.

⁵¹ Laidoner 1938. aasta 1. septembril Kõrgema Sõjakooli lõpuaktusel. Vt **Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat** 1934–1938. Sissekanne 01.09.1938. – RA, ERA, fond 2553-1-2. Oma viie aasta töö aruandes 1939. aastal tõi ta ühe töövõiduna välja sõjaajaloo lisamise Kõrgema Sõjakooli katsete kavasse ning mineviku sõdade ja operatsioonide põhjalikuma uurimise sõjakooli kursustel. Samuti tõi ülemjuhataja välja, et Vabadussõja vaimuse alalhoidmiseks võeti tema ametiajal sõjakooli vastu rohkem Vabadussõja veterane kui varasematel aastatel. Vt **Aruanne riigikaitse tegevusest 1934–1939**. – RA, ERA, fond 2553-1-12.

⁵² Märkmed, 14. jaanuar 1937. Väljavõtted dokumentidest **Ülemjuhataja päevaraamatu koostamisel osakondade tööst ja märkused**. – RA, ERA, fond 2553-1-61, lk 2. [Märkmed 1937].

Nende ülestähenduste järgi viitas Laidoner korduvalt nii Vabadussõja kui ka Esimese maailmasõja kogemusele. Arvestades Prantsusmaa hävitavat lüüasaamist 1940. aastal, oli ohtlik võtta eeskujuks Prantsuse staatiline kaitsedoktriin. Narva jõe võrdlemine Reiniga, mis oli ikkagi märgatavalt suurem looduslik tõke, oli kummaline. Huvitav, et Laidoner tahtis sarnaseid meetodeid, st aktiivset kaitset piiril, rakendada nii strateegias kui ka taktikas. Olgu täheldatud, et operatsioonitasandit ta nähtavasti ei tundnud, kuigi see oli kasutusele võetud Nõukogude Liidus juba 1920. aastate keskel ja juurutatud hiljem süvaoperatsiooni teoorias.⁵³ Laidoneri sõjanduslikku mõtet iseloomustas lähtumine jäiga ettenihutatud kaitse põhimõttest. Rünnakut tuli kasutada peamiselt vastase läbimurrete korral: „vaenl[ase] läbimurde puhul on kõrvalüksusel uus ülesanne – sisset[unginud] osa ära lõigata.“⁵⁴ See oli üpriski optimistlik plaan, sest eeldas, et Punaarmee ei püüa siduda võitlusega ka kõrvalüksusi, nagu nägi ette Nõukogude doktriin ja ka hilisem Teise maailmasõja aegne praktika⁵⁵. Lokaalsetele löökidele taktikatasandil pidi Laidoneri nägemuses järgnema üldine pealetung ning sõjategevuse viimine vastase territooriumile, nagu oli toimunud Vabadussõja rinnetel 1919. aastal⁵⁶.

Teisal on Laidoner aga vastuoluliselt märkinud: „Riigipiiril (joonel) ei ole taktikalist ega strateegilist tähtsust. Küll omab ta aga poliitiliselt suure tähtsuse.“⁵⁷ Laidoner ei arvanud ka, et Vabadussõjas oleks kõik hästi olnud. 1938. aasta mai lõpus ja juuni alguses toimunud väljasõidul Läti piirile teatas ülemjuhataja: „Me peame igatpidi kasvatama enese juures haaramise mentaliteeti, et ei korduks Vabadussõjas esinenud nähted, kus topiti auke selle asemel

⁵³ Operatsioonitasandi defineeris Aleksandr Svetšin Nõukogude Kindralstaabi Akadeemia sõjakunsti ajaloo kursustel 1920. aastate keskel. Tema 1926. aastal ilmunud põhiteos on tõlgitud inglise keelde: **Svechin, Aleksandr A.** 2004. *Strategy*. Lee, Kent D. (ed.). Minneapolis (Minn.): East View Publications. Laidoneri ignorantus on tõepoolest kummaline, kuna Eesti sõjandusajakirjad ja Kõrgema Sõjakooli väitekirjad vahendasid Nõukogude doktriini arengut. Vt nt **Vellerind, Johannes.** Öhuoperatsioonid ja nende teostamine Nõukogude Vene ametliku doktriini ja sõjakirjanduse seisukohalt. – RA, ERA, fond 495-12-825.

⁵⁴ **Märkmed** 1937, lk 3.

⁵⁵ **Polevoi ustav RKKK (PU-39)** 1939. Moskva. <http://rkka.ru/docs/real/pu39/main.htm> (07.12.2022). **Glantz, David M.** 1991. *The Soviet Conduct of Tactical Maneuver: Spearhead of the Offensive*. London: Frank Cass, pp. 80–94. Vt nt ka **Vene punaväe uue välieeskirja ilmumise puhul** 1937. – Sõdur, nr 6–8, lk 187–188. [**Vene punaväe uue välieeskirja ilmumise puhul** 1937]

⁵⁶ **Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat** 1934–1938. Sissekanne 18.09.1938. – RA, ERA, fond 2553-1-2.

⁵⁷ **Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat** 1934–1938. Sissekanne 29.05.–04.06.1938. – RA, ERA, fond 2553-1-2.

et teha väikest haarangut vastase tagalasse.⁵⁸ Haaramist ja tiibmanöövrit pooldas ta ka sama aasta märtsis 3. diviisi sõjamängude arutelul⁵⁹.

Ettenihutatud kaitse oli vägagi ohtlik, sest erinevalt Soomest polnud välja ehitatud piirikindlustusi. Soome 130-kilomeetrist Mannerheimi liini Karjala kannases oli hakatud Prantsusmaa eeskujul ehitama juba 1920. aastate alguses. Kindlustuste süsteemil oli vigu. Kõik lõigud ei olnud lõpuni välja ehitatud ja tulepositsioonid ei katnud täielikult üksteist. Esimese maailmasõja kogemusele tuginedes valmistatud tankivastased tõkked olid ajale jalgu jäänud. Kokkuvõttes meenutas kindlustus pigem Prantsuse Weygandi liini kui kuulsat Maginot' liini⁶⁰, kuid Eestil polnud sedagi. Pealegi oli Eesti maastik tankidele palju sobilikum kui Soome maastik ja Punaarmee läbimurde korral oleks Eesti üksusi ähvardanud kottilangemine. Varukaitsepositsioone ei olnud planeeritud ega välja ehitatud. Sakslastele 1944. aastal oluliseks kujunenud Sinimägede kaitsepositsiooni tähtsust ei osatud hinnata: 1. diviisi juhatuse hinnangus leiti, et lääne pool Narva jõe kaitset teostada ei saa ning vastase läbimurde korral tuleks rinne viia tagasi Narva jõele.⁶¹ Taas näeme, et 1. diviisi oli ülimalt enesekindel oma võimes likvideerida vastase läbimurdeid, kuid võis ka olla, et kirjutati seda, mida ülemjuhataja tahtis kuulda.

Arvestades Nõukogude Liidu süvalahingu- ja -operatsiooniteooriat, oli Laidoneri 1939. aasta 20. jaanuari korraldus, et Võru-Petseri sõjaväeringkonna juhatuse peab asuma Võrust ümber Petserisse, ülimalt mõtlematu. Põhjendus oli järgmine: „Meie sõjaväe jõudude nihutamise järk-järgult ligemale piirile on üks lahutamatu osa meie riigikaitse üldkavast, mis nõuab meilt kindlat ja julget aktiiv-tegevust nii sõja algul, kui ka kogu sõja ajal.“⁶² Kui Punaarmee oleks vallutanud Petseri ja sõjaväeringkonna staap langenuks vastase kätte, oleks see ohustanud kohe piiriäärsetel aladel mobiliseerimist.

Veelgi ohtlikum oli Laidoneri 1936. aasta käsk mitte harjutada õppustel taandumis- ja eemaldumistaktikat. Arutades staabiülem Reegiga 2. diviisi õppuste mitterahuldavaid tulemusi, käskis Laidoner: „Teatava positsiooni

⁵⁸ **Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934–1938.** Sissekanne 29.05.–04.06.1938. – RA, ERA, fond 2553-1-2.

⁵⁹ **Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934–1938.** Sissekanne 26.03.1938. – RA, ERA, fond 2553-1-2.

⁶⁰ Tuunainen 2016, p. 95.

⁶¹ **1. diviisi (Narva) rinde maastiku operatiivne ja taktikaline hinne.** Konspekt. – RA, ERA, fond 515-1-825, lk 5. Lüüa Punaarmee tagasi üle Narva jõe oli ülimalt optimistlik plaan.

⁶² **Märkused kindral Laidoneri ametialase ja diplomaatilise tegevuse kohta.** 20.01.1939. – RA, ERA, fond 2553-1-62.

kaitse on ülesanne, mida tuleb täita ja selle ülesande täitmisest loobumine on kuritegu. Räägime võitlusest viimse veretilgani aga tegelikkudel õppustel toimime just vastuoks. ⁶³ Seegi oli tõenäoliselt mõeldud abinõuna kaitsetahte kasvatamiseks, kuid sõjas võib selline juhis kujuneda üksustele hukatuslikuks. Kui vägesid ähvardab oht piiramisrõngasse langeda, tuleb kottijäämisele eelistada aegsat taandumist. Järele mõeldes viljeles Laidoner põhimõtteliselt mõtteviisi, mis võimaldas näiteks Hitleril sisse piirata miljoneid puna-armeelasi, kellele Stalin oli andnud käsu „mitte üht sammu tagasi!“. Sarnane diletantlik juhtimine hukutas Pauluse 6. armee Stalingradi all 1942. aastal, kui Hitler keelas katsed piiramisrõngast välja murda. ⁶⁴

Saksa väegrupi Nord lahingud Narva rindel 1944. aastal näitasid, et Narva jõgi ei olnud nii kindel kaitsebarjäär, kui Laidoner ette kujutas. Maastik soosis mõnel pool isegi ründajat. Näiteks Riigiküla juures, kust Punaarmee üksused 1944. aasta veebruaris n-ö käigult üle tulid, oli idakallas kõrgem kui läänekallas, kujutades endast taktikaliselt domineerivat positsiooni. ⁶⁵ 1939. aasta suvi oli pealegi erakordselt kuiv, mistõttu Narva jõe äärsed sood olid jalaväele läbitavad ning Narva jõgigi kohati vaid poolteist meetrit sügav. ⁶⁶ Kuid talvel oli veelgi lihtsam üle jõe tulla ning Krivasoos edasi liikuda, nagu Punaarmee 1944. aasta talvel näitas. Kui oluline oli osata taanduda vastase surve all, näitasid 1944. aasta juulikuus Saksa operatsioonid Flamingo ja Seeadler, millega väegrupp Nord taandus edukalt Narva sillapealt ning pani aluse edukatele kaitselahingutele Tannenbergi ehk Sinimägede joonel. ⁶⁷ Muuseas, nii palju oli Laidoneri ideedel ja sakslaste hilisemal praktilisel sarnasust, et mõlemad nägid ette sillapea rajamist teisel pool Narva jõe Jaanilinnas, kuid Jaanilinna sillapead oli kasutatud juba ka Vabadussõjas.

Vahekokkuvõttena võib seega öelda, et Eesti sõjavägi oli 1930. aastate alguses teinud õigesti, kui harjutas muu hulgas viivitamist ja taandumist. Selle tegevuse Laidoner 1936. aastal keelas. See peab paratamatult jääma spekulatsiooniks, kuid sõja korral 1939. aastal oleks paljusid Eesti üksusi ähvardanud

⁶³ **Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934–1938.** Sissekannet 18.11.1936. – RA, ERA, fond 2553-1-2, lk 137–138.

⁶⁴ Teema kohta leidub rikkalikult materjali, vt nt **Erickson, John** 1975. *The Road to Stalingrad*, Vol. 1. *Stalin's War with Germany*. London: Weidenfeld and Nicolson.

⁶⁵ **Gaudio, Andrew Michael Del** 2012. *Operational Art and the Narva Front 1944, Sinimäed and Campaign Planning*. Unpublished PhD Thesis. University of Liverpool, p. 177. [**Gaudio** 2012]

⁶⁶ **Salo** 2005, lk 130.

⁶⁷ **Gaudio** 2012, p. 217. End Narvas ja Jaanilinnas kindlustanud Saksa vägesid ähvardas ümberpiiramine nii põhjast kui lõunast.

olukord, kus mobiilsed Punaarmee üksused nad sisse piiravad, kuna Laidoner oli keelanud neil taandumist harjutada. Paistab, et ülemjuhataja oleks käskinud neil hoida kramplikult oma positsiooni, selle asemel et viivitada, taanduda, ümber rühmituda ja uuele kaitsepositsioonile asuda (mööngem seejuures, et tegelikkuses pole see muidugi lihtne).

Vabadussõja pärandi kultiveerimisel ülemjuhataja Laidoneri eestvedamisel oli negatiivne mõju Eesti sõjaväe sõjalisele efektiivsusele. Patriotism ja isamaalisus võib kujundada soodsalt hoiakuid ning suurendada kaitsetahet, kuid sõjaväe võitlusvõime seisukohast on need aspektid teisejärgulised. Lahingus on esmatähtsad väljaõpe ja distsipliin. Taandumise mitteharjutamine ei olnud õige. Küll aga oli positiivne, et Laidoner soosis agressiivset taktikat ka kaitstes olles, kuid ründava meetodi ülekandmine taktikatasandilt strateegiatasandile oli ülimalt optimistlik ning Eesti tulevast vastast arvestades lausa avantüristlik. Mida õppustel tegelikult harjutati ja mida saab õppuste analüüside põhjal öelda Eesti sõjaväe efektiivsuse kohta, leiab käsitlust järgmises peatükis.

4. Manöövrid

Õppuste eesmärk on matkida lahingutingimusi, et valmistada ette juhte, staape ja üksusi sõjaaegseteks ülesanneteks⁶⁸. Paistab, et teoreetiliselt mõisteti õppuste eesmärki ka Eesti sõjaväe juhtkonnas. Vähemasti rõhutati ajakirjas Sõdur, et tulevikusõda sisaldab rohkesti ootamatusi ja juhtkond peab õppima orienteeruma kiiresti muutuvates olukordades⁶⁹. Tegelikult õppused neile nõuetele ei vastanud. 1937. aasta aprillikuise ajakirja Sõdur artikkel lõppes otsekohese kriitikaga:

Kui manöövritel pooled teotsevad ikka ja alati juba kavas ettekirjutatud tegevuste kohaselt – täna – lähenemine, kallaletung, vastase positsiooni vallutamine, edu arendamine jne. ning sellele vastavalt saadame juba vastavatesse punktidesse majanduslikud voorid, – homme – kaitse ja taandumine ja sellele vastavalt võib-olla juba hommikul pakime kuulipildujad regedele, et hiljem taandumine oleks hõlpsam ja kergem teostada, siis seesugused manöövrid vaevalt aitavad arendada leidlikkust ja kiiret mõtlemisviisi ning vaevalt annavad meeskonnale ja juhtidele neid õpiseid, mis nad tegelikult peavad andma.⁷⁰

⁶⁸ FM 25-4. 1984. How to Conduct Training Exercises. U.S. Field Manual. Washington, D.C.: Headquarters, Department of the Army. [FM 25-4, 1984].

⁶⁹ K. L. 1937. Manöövrite korraldamisest. – Sõdur, nr 14–15, lk 346–353.

⁷⁰ *Ibid.*, lk 353.

Hoolimata kriitilistest häältest sisuliselt midagi ei muutunud. 1940. aasta veebruarist on säilinud Sõjavägede Staabi ülema kolonel August Kasekampi märgukiri õppuste korraldamise kohta:

!...! manöövrite ja taktikaliste õppuste ettevalmistamise alal valitseb meil suur šabloonlikus ja ka paberlikkus. Manöövrite ja taktikaliste õppuste kavad, olukorrad ja muud materjalid on paisutatud sageli mitmekümne leheküljelisteks kaustadeks. Sellejuures on manöövrite käik ja tegevus nendes materjalides sageli ette nähtud üksikasjadeni... Mõnel juhul on olukorrad koostatud kogu manöövri ajaks ja iga päeva peale ette. Selline viis ette kindlaks määrata tegevuse käiku teeb manöövri juhtimise küll hõlpsamaks, kuid poolte juhtidelt võtab ta ära enesealgatus, muutes manöövri paendumatuks ning vähe huvi pakkuvaks. Seejärel selline ettemääratud manööver ei anna juhtidele vajalikke kogemusi ja õpiseid !...!.⁷¹

Ameerika Ühendriikide armee väljaõppe käsiraamatu järgi oli seega enamiku Eesti õppuste puhul tegu kontrollitud mängustsenaariumidega, mille puhul pidid juhid reageerima ette teada olevatele sündmustele ja täitma varem kindlaks määratud ülesandeid. Sellised stsenaariumid annavad juhtidele vähem tegevusvabadust kui nn vabamängustsenaariumid.⁷² See ei tulnud Eesti sõjalisel efektiivsusele kindlasti mitte kasuks.

Vaatleme nüüd lähemalt kaht suuremat õppust, 2. diviisi manöövrit 1937. aasta septembris ja 3. diviisi harjutust 1938. aasta oktoobris.

1937. aasta 21.–27. septembril korraldas 2. diviis Tsirguliina ja Võru vahelisel maa-alal suuremad taktikalised koostööõppused. Manöövri eesmärk oli anda väeliikidele lahingukoostöö võimalus, kaadrile juhtimis- ja sõdurikonnale praktiline kogemus, võimalus õppida soomusjõudude ja lennuväevastast võitlust ning katsetada „moto-mehhaniseeritud koondise“ tegevust.⁷³ Õppuse stsenaariumi järgi tõkestas sinine pool idast pealetungivate roheliste edasitungi Hargla-Karula-Urvaste-Kanepi üldjoonel. Sinistel oli teada, et rohelistel on kandnud suuri kaotusi ja on väsinud, samuti pole neil võimalik tuua vägesid juurde teistelt rinnetelt pealetungil Tartule ja Valgale. Kasutades soodsat olukorda, alustasid sinised 22. septembri hommikul üldist vastupealetungi. Õppuse algolukord andis siniste poolele üksikasjalikud

⁷¹ **Märgukiri.** Sõjavägede staabi ülem kol. A. Kasekamp. 15.02.1940. – RA, ERA, fond 515-1-825.

⁷² **FM 25-4**, 1984.

⁷³ **2. diviisi sügiseste taktikaliste koostööõppuste kava 1937. aasta septembris.** 03.09.1937. – RA, ERA, fond 518-1-695.

korraldused vallutada Võru, Väimela ja Leevi rajoon.⁷⁴ Stsenaariumi võib seega lugeda kui kinnitust Laidoneri tulevikuvisionile: idast peale pressiv vastane lüüakse edukalt tagasi. Sinised ei viivita ega taandu, vaid toimub kohtumislahing ja rohelised paisatakse ida poole tagasi.

Õppusest on säilinud kokkuvõte, milles kirjeldatakse üksikasjalikult üksuste tegevust ja antakse sooritusele hinnang⁷⁵. Puudusena tuuakse esile operatsioonikäskude koostamise kohmakus. Kirjalike käskude koostamine nõudis nii palju aega, et alluvatel ei jäänud aega luure sooritamiseks valges, märgitakse dokumendis. See tähendab, et käsud olid antud täitmiseks järgmise päeva hommikuks. Lahendusena nähti ülesannete andmist suuliste üksikkäskude abil. „Manööversõja tingimustes üksikkäskude andmine osutub paratamatuks,“ märkis kolonelleitnant Jaan Lukas⁷⁶.

Kiirema juhtimisega seoses märgiti raadioside kasulikkust. Selle kasutamisse olid juhid seni suhtunud „teatava umbusaldusega“.⁷⁷ Roheliste poolel oli kasutada neli, sinistel viis D-tüüpi raadiot. Rohelistel töötanud side hästi, kuna sinistel puudus vastav ettevalmistus ja püsivat sidet ei suudetudki luua. Probleem oli radio transport, kuna hobuveokite ja meeskonna jõul liigutatavad raadiod kippusid üksustest maha jääma. Olgu märgitud, et raadioside oli võtmeelement manööversõja, nn *Blitzkrieg*'i kontseptsiooni ja meetodite väljatöötamisel Saksamaal 1920. ja 1930. aastatel.⁷⁸ Arengut jälgisid Nõukogude sõjandusteoreetikud, pidades raadiosidet väevõime mitmekordistajaks, mis andis Saksa vägedele mitmekordse eelise sõjas Prantsusmaal 1940. aastal⁷⁹. Samas tuleb märkida, et Saksamaa oli teistest riikidest kaugele ette jõudnud: nagu Eesti, nii näiteks läks ka Suurbritannia sõtta ilma süsteemse raadiosidevõrguta⁸⁰.

⁷⁴ **Algolukord, sinine pool.** September 1937. – RA, ERA, fond 518-1-695.

⁷⁵ **Kokkuvõte 2. diviisi taktikalisest koostööõppusest 21.–27. septembrini 1937.** 2. diviisi staabiülema kt. kol-ltn J. Lukas. 17.12.1937. – RA, ERA, fond 515-1-794. [**Kokkuvõte** 1937]

⁷⁶ *Ibid.*, lk 269. Üksikkäsku nimetatakse tänapäeval osakäsuks.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ **Corum** 1992, pp. 107–108. **Citino** 1999, pp. 116–118, 208–211, 206.

⁷⁹ **Usov, V. I.; Kisiakov, P. D.** 1940. Upravlenie I sviaz' po opytu vtoroi imperialisticheskoi voiny. – Voennaia mys', No. 11–12 (November-December), pp. 77–85. Viidatud **Kippi** 1988, lk 188–212 järgi. Vt **Kipp, Jacob W.** 1988. Barbarossa, Soviet covering forces and the initial period of war: Military history and AirLand battle. – The Journal of Soviet Military Studies, Vol. 1, Issue 2.

⁸⁰ **Clark, Chad G.** 1999. Radio to Free Europe. Armored Force Radio Development, Great Britain and the United States 1919–1941: Signal Corps, Tank Radiotelephony, Radio Science, Wireless During the Great War. Unpublished Master's Thesis. University of Nebraska-Lincoln, p. 53.

Edasi kirjeldatakse probleeme suurtükide vähese liikuvusega. 37 mm tankitõrjekahurit oli võimatu vedada üksustel järel hobustega või inimjõul, ratsarügemendil puudus oma järeleveetav suurtükipatarei hoopis. Kontaktis vastasega ei osatud võidelda kaitsepositsiooni sisemuses ei pealetungil ega kaitset. See tähendas, et kui vastane oli tunginud läbi kaitsepositsiooni eel-serva, mille ette tuli teooria järgi koondada pidev, tihe ja võimalikult sügav tuletõke ning mille kaitsmisele tuli esmajärjekorras keskenduda⁸¹, loobuti edasi võitlemast ja õppus tihti isegi katkestati. Märgitigi õigesti, et kui vastased võtavad kasutusele moodsad soomukid, kaasneb sellega paratamatult vajadus võidelda sissemurdnud vastase üksustega. On aga kummaline, et ei kõneldud halvimast stsenaariumist – soomusüksuste läbimurdmisest tagala sügavusse.⁸²

Väiksematele üksustele heideti ette eksimusi tule ja liikumise põhi-mõtete vastu: jalavägi tegi söoste ilma automaatrelvade toetuseta. Nagu Eesti manöövritel tavaks, märgitigi jalaväe ja suurtükiväe koostöö puudulikkust. Eksperimenti motomehhaniseeritud üksusega võis pidada ebaõnnestunuks. Mootorsõidukeid kasutati tegelikult vaid rännakul, lahingus tegutseti tavalise jalaväena. Märgitigi, et juhtidel puudusid motoriseerimiskogemused ning aeg-lase ja kõhkleva tegevuse tõttu liiguti edasi aeglasemalt kui vastase jalaväe-osad. Kokkuvõttes nimetati ka üksuste ükskõikset suhtumist õhukaitsesse.⁸³

Nagu näha, oli diviisi staabiülem vahekohtunike aruannetele ja õppuse-järgsele arutelule toetudes üsnagi kriitiline. Sellest hoolimata on üllatav välis-riikide sõjaväeesindajate veelgi kriitilisem suhtumine. Briti sõjaväeatašee detailset raportit ei ole kahjuks õnnestunud Ühendkuningriigi arhiivist leida, kuid tema kirjavahetusest Briti välisministeeriumiga selgub, et õppuste peae-smärgiks peeti „kinnitada üldist arvamust, et Eesti armee suutlikkus on vähene“⁸⁴. Relvastust ei peetud ajakohaseks ning arvati, et isegi kui õnnestub hankida uut relvastust, võtab sellega harjutamine veel tublisti aega. Eesti sõjaväe tugevuseks pidas Briti atašee individuaalset laskeoskust, samal ajal kui meeskonnarelvade kasutamine ja nende vastu võitlemine olevat teise-järguline.⁸⁵

⁸¹ **Lahingueeskiri** 1932. Kaitsevägede staabi VI osakonna väljaanne. Tallinn, lk 51, 56.

⁸² Kui arvestada, et Eesti jalaväerühm, mis pidi kaitsma 450–500-meetrist rindelõiku, oli relvastatud vaid vintpüsside ja kahe kergekuulipildujaga, oli vastase läbimurdmine enam kui tõenäoline. Relvastuse kohta vt **Salu** 2005, lk 54.

⁸³ **Kokkuvõte** 1937. Vt ka **Salu** 2005, lk 64.

⁸⁴ *confirming one's general opinion of the poor value of the Estonian army*

⁸⁵ **Estonian army**. Consul Gallienne in Tallinn to Secretary of State. 28.12.1937. – FO 371-22226. [**Estonian army** 1937]

Briti atašee hinnanguga nõustus ka Saksa atašee ooberst Horst Rössing, kuid viimane ennustas, et relvaostud Saksamaalt, Poolast ja Inglismaalt võimaldavad suurendada kiiresti Eesti sõjaväe võitlusvõimet. Nõustudes küll inglasega, et Eesti on sõjaliselt palju nõrgem kui Leedu, ennustas sakslane siiski taseme kiiret paranemist. Sakslane märkis, et Eesti relvaostude puhul polnud oluline mitte relvade kvaliteet või kaubandussuhted, vaid kogu küsimus sõltunud altkäemaksust, mida võtnud kõik, sealhulgas president Päts, kuid mitte Sõjavägede Staabi ülem kindral Nikolai Reek. Briti sõjaväeatašee seevastu ei uskunud, et Eesti suudab oma taset märkimisväärselt parandada.⁸⁶

Pisut põhjalikum brittide hinnang on säilinud 3. diviisi sügismanöövrite kohta Rapla piirkonnas 6.–10. oktoobril 1938⁸⁷. Tegu oli 3. diviisi viimaste aastate suurima õppusega. Diviisiülem kindralmajor Herbert Brede kokkuvõttes märgiti, et kuna manööver tõi esile üksuste taktikalise väljaõppe taseme järjekindla paranemise, võis seda lugeda „kõigiti õnnestunuks ja kordaläinuks“⁸⁸.

Puudustena nimetati taktikalisi detaile: väekoondise staabil ei olnud lennuee staabiga telefoniühendust; motoriseeritud kompaniil puudusid sidevahendid; raadiot kasutati vähe peamiselt selle tõttu, et šifrit peeti liiga keeruliseks (kuigi kood oli vastuluurel võimalik dešifreerida vaid viie minuti jooksul). Kuigi raadiojaamu oli võrdlemisi palju, saadi raadiosidet ainult mõnel üksikul juhul. Üksustel puudusid oma voorid, järelevedu toimus sundvärvatud veoautode abil. Jalaväe tegevust peeti üldiselt heaks, kuid suurtükiväe koostöö teiste relvaliikidega, eriti jalaväega, oli taas nõrk. Kaudtuleüksuste juhid ei otsinud kontakti jalaväe ülematega ning puudusid ka suurtükiväe vaatlejad-tulejuhid eesliinil. Nagu 2. diviisi õppustegi puhul, kujutasid motoriseeritud üksused „paremal juhul autotransporti“.

Briti sõjaväeatašee hinnang õppusele oli aga hävitav. Märgiti, et harjutati kogu sõjaväeringkonna mobilisatsiooni ning – nagu tavaliselt – õpiti kaitset ja rünnakut. See tähendab, et Laidoneri keelust üle ei astunud ja taandumisest tõepoolest hoiduti. Üksuste üldist suutlikkust hindas atašee väga väheseks, Eesti vanemohvitseride väljaõppe ja võimete taset madalaks. Relvastuse seis oli atašee sõnul väga halb. Probleem seisnes ebaühtlases relvastuses, standardiseerituse saavutamiseks oli inglase hinnangul vaja väga palju uut relvastust. Edasi märkis Briti vaatleja, et Esimese maailmasõja ajal sündinud ajateenijate

⁸⁶ Estonian army 1937.

⁸⁷ Lühikirjeldust vt 3. diviisi sügismanööver 1938. – Sõdur, nr 41–42, lk 1011–1015.

⁸⁸ **Õppuste kokkuvõte.** Diviisiülem kindralmajor Herbert Brede. 03.12.1938. – RA, ERA, fond 521-1-416.

füüsis oli halb, mistõttu kannatas üksuste lahinguvõime. Kuigi kaitsetahe oli suur, oli Eesti armee suutlikkus inglase arvates vähene.⁸⁹

Kuigi Eesti sõjaväeõppused vajaksid veel uurimist⁹⁰, võime nende kahe õppuse näitel järeldada, et Eesti sõjaväe taktikas oli märkimisväärseid puudusi nii Eesti oma vaatlejate kui ka välisriikide esindajate arvates. Oli loomulik, et Eesti ülevaated ei olnud ülimalt negatiivsed, nagu ka välisesindajate omad, ning neis püüti jääda konstruktiivseks ja säilitada optimismi. Kindlasti oli tase aastatega ka paranenud. Ometi olid õppused üllatavalt šabloonsed ja etteaimatavad, mis ei ole parim viis au sisse tõstetud manööversõja õppimiseks.⁹¹ Probleem peitus vastase võimete ebarealistlikus käsitlemises, mis võimaldas näidata oma jõudusid ehk sinist poolt paremas valguses. Kas selle põhjus oli oma moraali tugevdamine ja enesekindluse suurendamine, ebapädev arusaam Punaarmee võimetest või tahe vastata sõjaväe juhtkonna ootustele, ei ole praeguses uurimisseisus kahjuks võimalik öelda.

5. Kokkuvõte

Mahupiirangu tõttu sai siinne artikkel pakkuda vaid põgusat pilguheitu Eesti sõjaväe juhtkonna ideedele tulevases sõjast. Üksikute arhiivides säilinud fragmentide analüüsimisel selgus, et ülemjuhataja kindral Johan Laidoner pidas tähtsaks Vabadussõja kogemust ning püüdis sealt ammutada mitte ainult kindlust tuleviku ees, vaid ka praktilisi juhiseid tulevaseks sõjaks valmistumiseks.

⁸⁹ **Briti sõjaväeatašee Briti välisministrile.** 20.10.1938. – FO 371-22226, National Archives, United Kingdom.

⁹⁰ Vaata sel teemal nt **Helmdorf, Daniel** 2020. Eesti Kaitseväe tankide kasutamise operatiiv-taktikalised põhimõtted teiste suurriikidega võrreldes aastatel 1920–1939. Lõputöö. Juhendajad dr Igor Kopõtin ja mjr Kaido Kivistik. Tartu: Kaitseväe Akadeemia, strateegia ja innovatsiooni õppetool. **Kaber, Karl-Armand** 2021. Jägala suurtükiväelaager ja Valkla polügoon aastatel 1921–1939. Lõputöö. Juhendaja dr Igor Kopõtin. Tartu: Kaitseväe Akadeemia, strateegia ja innovatsiooni õppetool. **Parker, Robert** 2021. Suvelaager Eesti Kaitseväe väljaõppesüsteemis enne 1940. aastat II diviisi Põhja- ja Lõunalaagri näitel. Lõputöö. Juhendaja dr Igor Kopõtin. Tartu: Kaitseväe Akadeemia, strateegia ja innovatsiooni õppetool. **Uibopuu, Mehis** 2022. Suurtükiväe ohvitseride väljaõpe Eesti sõjaväes aastatel 1920–1940. Lõputöö. Juhendaja dr Igor Kopõtin. Tartu: Kaitseväe Akadeemia, strateegia ja innovatsiooni õppetool. **Solman, Johannes** 2022. Eesti lennu- ja suurtükiväe koostöö põhimõtted, 1920–1939. Lõputöö. Juhendajad dr Igor Kopõtin ja kol-ltn Urmet Tomp. Tartu: Kaitseväe Akadeemia, strateegia ja innovatsiooni õppetool.

⁹¹ **Kokkuvõte 1. diviisi sõjamängul ...** 1940. Iseküsimus on, kuivõrd oli neist teadlik kõrgem juhtkond.

Ajaloolased Frederic S. Pearson ja R. E. Doerga on analüüsinud Hollandi sõjaväe ettevalmistusi ning jõudnud järeldusele:

See on näide, kuidas ohuga silmitsi seisvatele liidritele mõjus halvavalt näiline alternatiivide puudumine, petlikust minevikukogemusest sündinud naiivsete pettekujutluste vohamine ning võimetus mõista vaenlase eesmärkide täit ulatust.⁹²

Hollandi olukord oli üpris sarnane Eesti omaga. Eesti oli eelmise sõja võitnud, Holland oli suutnud hoida oma territooriumi sõjategevusest puutumata. Nii nagu Eesti ei suutnud ka Holland ette kujutada, et vastane võib tegutseda ettearvamatult ja ülimalt jõuliselt, ning kuni viimase hetkeni oldi soovmõtlemise küüsis. Eestiga samal moel jäeti kõrvale võimalus liitlastelt abi saada ja loodeti, et Saksamaa lihtsalt loobub ründamisest.⁹³

Eesti sõjaväe juhtkonna motiivid 1939. aasta augustis ja septembris ei ole siinse artikli teema. Küll aga tõi Laidoneri ideede analüüs esile, et soovmõtlemine iseloomustas ka Eesti sõjaväe juhtimist⁹⁴. Soovmõtlemise ja naiivsuse juuri ei tule kaugelt otsida. Selleks oli võidukas Vabadussõda ja 1930. aastate teisel poolel aktiivselt kultiveeritud Vabadussõja müüt. Nägime, et Vabadussõja vaimu propageeriti mitte ainult kõrgeimal poliitilisel tasandil, mille märgiks oli Võidupüha juurutamine üldrahvaliku pühana, vaid juurutati ka sõjaväe strateegias ja taktikas. Laidoneri käsul lähtuti aktiivse kaitse kontseptsioonist, mis nägi ette rünnakut ja pealetungi nii taktika- kui ka operatsioonitasandil. Taktikatasandil oli agressiivsus õigustatud, kuid Eesti sõjaväel ei olnud tehnilisi vahendeid ega oskust manööversõja arendamiseks operatsioonitasandil. Nagu kahe olulisema Eesti sõjaväeõppuse analüüs näitas, ei olnud üksustel piisavat tulejõudu, kaitstust (ei õhu- ega soomuskaitset) ega liikuvust⁹⁵, et sooritada mastaapsemaid vasturünnakuid, liiati pealetunge kogu rinde ulatuses.

Siinkohal on mõistlik taas toetuda välisriikide hinnangutele. Rootsi sõjaväeatašeede arvates oli Balti riikide ühine viga liigne optimism oma võimaluste üle venelasi lüüa. See soovunelm tulenes rootslaste arvates Balti

⁹² **Pearson, Frederic S.; Doerga, R. E.** 1978. The Netherlands and the 1940 Nazi Invasion. – Brecher, Michael (ed.). Studies in Crisis Behavior. New Brunswick, New Jersey: The Hebrew University of Jerusalem, p. 25.

⁹³ *Ibid.*, p. 40.

⁹⁴ Vt nt **Vene punaväe uue välieeskirja ilmunise puhul** 1937, lk 187–188.

⁹⁵ Eesti kaitseväe määrustiku järgi on manöövri õnnestumisel olulised tulejõud, kiirus, juhtimine, agressiivsus, kaitstus, jõudude koondamine ja säästlikkus. Vt **Mõts** 2010, lk 95.

vabadussõdade väärtõlgendamisest: Balti riikide ohvitserid ei mõistnud suurt erinevust moodsa Punaarmee ning nende juhuslikult kokku klopsitud üksuste vahel, mis võitlesid Vene kodusõja rinnetel.⁹⁶ Rootsi atašeed seega kinnitavad siinse uurimuse järeldusi: Vabadussõja müüt tõsteti olulisemale kohale kui sõjaline professionaalsus ja kompetentsus. Vabadussõja vaim pidi korvama puudujääke tehnikas ja väljaõppes. Kuid nagu 1939. aasta august ja september tõestasid, ei olnud pettekujutelmad küllalt sügavad, et Eesti sõjaväe juhtkond oleks tõepoolest asunud reaalsele ettevalmistustele sõjaks Nõukogude Liiduga. Küll aga on tõenäoline, et Laidoneri „aktiivse kaitse“ doktriin oleks põhjustanud valusaid ja välditavaid kaotusi kohe sõja esimestel päevadel. Eesti sõjavägi oleks pidanud kiiresti ümber orienteeruma ja ümber õppima, mis oleks paratamatult nõudnud aega. Aeg on sõjas hindamatu kaup, Carl von Clausewitzi arvates koguni tähtsusetult kolmas sõjaseadus⁹⁷.

Võime järeldada, et Eesti riigikaitse probleem ei olnud (ainult) hilinenud taasrelvastumine ja üksuste väike tulejõud võrreldes teiste riikide üksustega, mida on kirjanduses küllalt põhjalikult käsitletud. Eesti probleem oli ebapädev juhtimine, mis puudutas eriti sõjategevuse planeerimist operatsioonitasandil. Sõdadevaheline aeg on seega hoiatav õppetund praegustele ja tulevastele kõrgematele ohvitseridele, kelle ülesanne on töötada välja operatsiooniplaanid, mis vastavad nii ohustenaariumidele kui ka oma üksuste võimetele.

Mahupiirangu tõttu ei olnud siinses artiklis võimalik käsitleda mitut olulist aspekti, mis võiksid heita lisavalgust Eesti sõjaväe mentaliteedile ja operatsioonilistele kontseptsioonidele. Keskendusime kindral Laidoneri ideedele, mille kohta on arhiivides säilinud üksikuid ja kohati ka vastuolulisi fragmente. Loodetavasti aitavad Laidoneri vaateid täpsustada tulevased uurimused.⁹⁸

Kahjuks on veel vähe analüüsitud Eesti sõjaväeõppusi. Ka õppeasutustes, staapides ning ajakirjades Sõdur ja Sõjateadlane viljeletud sõjateadust ei ole seni piisavalt uuritud⁹⁹. Omaette huvitav teema, mis vajaks edasist uurimist, on eri riikide mõjud Eesti sõjaväe doktriinile ja väljaõppele. Ka siinse artikli valguses oleks näiteks oluline täpsemalt teada, kui suur oli Prantsuse

⁹⁶ Eriksson 2013, p. 42.

⁹⁷ Clausewitz, Carl von 1989. On War. Howard, Michael; Paret, Peter (eds., transl.). Princeton (N.J.): Princeton University Press. Vt ka Reek, Nikolai 1921. Aja kaotus – on surm: sõjaväe juhtivkoosseisu ettevalmistusest. Tallinn.

⁹⁸ Salo, Urmas (*sine anno*). Kui Laidoner juhatas väge ... Kindral Johan Laidoner Eesti sõjavägede ülemjuhatajana 1934–1940. Käsikirjaline monograafia (käsikiri autori valduses).

⁹⁹ Meresõja käsitlusi vt Laanetu 2015.

eeskuju roll Eesti ohvitseride vaadetele. Olid ju paljud Eesti ohvitserid saanud hariduse just Prantsuse kõrgemas sõjakoolis.¹⁰⁰

Dr **KAAREL PIIRIMÄE**

Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi uusima aja kaasprofessor,
Helsingi Ülikooli poliitilise ajaloo projektiteadur

¹⁰⁰ Mõningaid, kaugeltki mitte ammendavaid mõtteid selle kohta vt **Piirimäe, Kaarel** 2016. Sõjaväelised kirjutised samas reas ülejäänud Eesti mõttelooga. – Diplomaatia, nr 153.